

STUDII ȘI CERCETĂRI

MIHAI EMINESCU ȘI CONTRIBUȚIA SA FILOSOFICĂ. O EVALUARE SUMARĂ

DRAGOȘ POPESCU

The Philosophical Heritage of Mihai Eminescu. A Short Appraisal. The paper presents the philosophical contribution of the Romanian national poet Mihai Eminescu (1850–1889), that made an impact on the development of the modern culture, the academic philosophy, and the social and political press of the 20th century Romania. The analysis takes into consideration the vast unpublished works of Eminescu (recently made accessible to the public by digitization) and the different approaches of literary criticism, which dominated in the past the interpretation of Eminescu's contribution. The author argues that the contribution of literary criticism in understanding Eminescu's work should be completed by a more adequate philosophical understanding of the poet's ideas.

Key words: Mihai Eminescu, Romanian philosophy, philosophy of 19th century.

Dimensiunile influenței exercitate de creația literară și de personalitatea lui Mihai Eminescu asupra culturii și civilizației românești sunt enorme și pot fi cu greu delimitate cu precizie. Încercările de-a realiza evaluări cât mai exacte n-au lipsit – și, foarte probabil, nu vor lipsi. Dar însuși faptul că nu s-a ajuns până acum la unanimitate în privința evaluărilor ne sugerează că opera și personalitatea eminesciene continuă să exercite o influență directă și complexă asupra gândirii și faptei românești.

Mihai Eminescu a fost, în primul rând, un mare poet. Poezia sa a transferat limbii române contemporane forma ei și, o dată cu această formă, și coordonatele stabile de manifestare ale sensibilității artistice românești. Eleganța scrisului eminescian, cu baza în înzestrarea poetică nativă a personalității lui, este inegalabilă. Deși, după Eminescu, s-au ivit opere poetice românești foarte valoroase, nici una nu a reușit să infirmе sensibilitatea poetică propusă de el, substituindu-i o altă formă, prin care cea veche să ajungă a fi percepută ca desuetă. Astfel că tot ce s-a realizat de atunci încoace în acest domeniu se raportează încă la poezia eminesciană pentru a se omologa.

În al doilea rând, ca deținător al unei solide informații istorice și culturale, el a dat o orientare asupra cercetărilor din aceste domenii, care s-au desfășurat în următoarea sută de ani în cadrul centrelor universitare românești și în afara acestora. Amprenta eminesciană în istoriografia, filologia, estetica, critica literară practicate la noi este ușor identificabilă. Pregătirea filosofică a lui Eminescu, incluzând elemente de științe ale naturii, economie, sociologie (care, la vremea respectivă, mai intrau încă, în măsură mai mare sau mai mică, în cadrele filosofiei), concretizată în capaci-

tatea lui excepțională de a transpune în limba română texte și idei filosofice, a jucat un rol de seamă (deși acest rol s-a exercitat mai curând într-un mod difuz) în dezvoltarea filosofiei la noi.

În al treilea rând, ca jurnalist cu preocupări sociale și politice, Eminescu a oferit un model de practicare a reflecției asupra socialului și politicului, constituind un reper de la care s-au revendicat practici jurnalistice și concepții etice elaborate ulterior. Apariția lui Mihai Eminescu în cultura română a avut loc în cel mai potrivit moment cu putință, ceea ce explică până la un punct uriașul impact al operei sale. Născut în anul 1850, el a publicat prima poezie în anul 1866, într-o culegere alcătuită în orașul Cernăuți din Bucovina (teritoriu aflat pe atunci sub ocupație austriacă). Peste un deceniu, România își recucerea independența pe câmpurile de luptă din sudul Dunării. Instituțiile noului stat modern românesc se aflau în curs de consolidare sau erau înființate una după alta, avântul creator răspândindu-se și dincolo de granițele micului stat, pe teritoriile locuite preponderent de români din imperiile învecinate (austriac, rus, otoman). A ajuns să stăpânească limba germană, pe care o înțelegea la perfecție și în care vorbea și scria fluent. De fapt, poetul și-a trăit anii tinereții (ca să ne exprimăm astfel, dat fiind că i-a fost să trăiască doar 39 de ani, până în 1889) în afara granițelor micii României, printre români din ținuturile învecinate, supuși acestor imperii. Pentru a-și îmbogăți cunoștințele, a ajuns la Viena și la Berlin, unde și-a făcut prieteni printre tinerii români aflați acolo la studii¹. Transilvăneni, bănățeni, bucovineni, cu toții se simțeau români și mulți au contribuit, după încheierea studiilor, la consolidarea Regatului, în granițele căruia își doreau să trăiască.

În timpul vieții, Eminescu a fost cunoscut ca poet și jurnalist. Poeziile sale, publicate în reviste apărute în toate regiunile locuite de români, au intrat fulgerător în conștiința națională. Au fost știute pe de rost de generații, recitate, transformate în cântece. Poezia populară românească, de o bogăție formidabilă, de care era interesat și pe care o cunoștea, a adoptat, s-ar putea spune, de la Eminescu, unele creații (*Sara pe deal, La mijloc de codru, Pe lângă plopii fără soț, Doina, Ce te legeni, codrule* etc.).

Unicul volum de poezii apărut în timpul vieții lui Eminescu (1883), sub supravegherea și cu o prefață de Titu Maiorescu, reunește doar o mică parte a creației sale poetice. A fost suficientă pentru a-i fixa pentru totdeauna numele în memoria colectivă. Articolele de ziar, redactate pentru jurnale tipărite la Iași și București, mai rar în alte localități, au avut, de asemenea, un impact puternic asupra publicului.

Dar anvergura personalității creatoare a lui Mihai Eminescu a început să devină, încetul cu încetul, vizibilă abia după moartea lui. Anul 1902, când manuscrisele eminesciene (însușind cca. 14000 file) și o parte a bibliotecii sale au intrat în custodia Bibliotecii Academiei Române, după donația făcută acesteia de Maiorescu, cel aflat în posesia acestor documente la debutul bolii lui Eminescu, este un punct de cotitură. Un altul este anul 1939, din care a început să fie editată

---

¹ Informații despre perioadele petrecute de Mihai Eminescu la Viena și Berlin în: G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, Editura pentru Literatură, București, 1964, pp. 129–196; de asemenea, în: Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Mihai Eminescu*, pp. 65–148.

întreaga operă eminesciană. Munca de editare a continuat, cu întreruperi, până după 1989, așadar aproximativ șaptezeci de ani. Activitatea publicistică a lui Eminescu se întinde între 1866 și 1888. În numai 22 de ani, petrecuți în peregrinări prin țară și străinătate, afectați în bună parte de lipsuri și suferință, el a schimbat la față cultura română.

Datorită unor împrejurări politice, sociale și de alte origini, cercetarea activității și creației eminesciene a întâmpinat, în timp, multe obstacole. Ele însele pot face obiectul unor investigații în măsură să producă încă surprize. Eminescu, se poate spune fără teama de a greși, este și astăzi un subiect sensibil, de actualitate.

Din punct de vedere strict filosofic (punctul de vedere al lucrării de față), opera eminesciană a atras atenția încă din timpul vieții autorului. O parte a creației poetice eminesciene este vădit influențată de anumiți filosofi contemporani cu ea sau de gânditori proeminenți din trecut, atât din spațiul european (antic și modern), cât și din cel indian, și a prilejuit multe discuții în jurul opțiunilor filosofice ale poetului. În măsura în care discuțiile pe această temă sunt purtate de specialiști din alte domenii decât filosofia, ele pun în lumină anumite aspecte, dar nu surprind întregul.

De asemenea, în proza eminesciană și în jurnalistică lui au putut fi identificate diferite influențe filosofice. Unele sunt asumate ori respinse conștient de autor, altele se datorează unor necesități artistice și polemice circumstanțiale. În fine, altele sunt infiltrări ale unor idei de largă circulație la acea vreme, la care Eminescu nu a avut interesul și dispoziția de a reflecta pe îndelete.

O evaluare corectă a dimensiunii filosofice a operei lui Eminescu nu s-a putut întreprinde câtă vreme n-a existat o imagine coerentă asupra operei însăși, ceea ce s-a coagulat abia o dată cu începutul editării integralei operei sale. Pe măsură ce editarea înainta, în climate politice și culturale dintre cele mai felurite, imaginea „filosofiei” lui Eminescu suferea și ea actualizări. Ediția de opere a lui Eminescu a fost destinată să ofere unui public larg accesul la un laborator de creație cu totul ieșit din comun, cu care era în contact un mic număr de cercetători avizați, cei care aveau acces la manuscrisele lui Eminescu.

Pornim de la premisa că cercetarea operei eminesciene din unghi filosofic nu s-a încheiat, ba chiar se află într-o fază care abia depășește momentul confuziilor datorate necunoașterii corespunzătoare a coordonatelor cercetării. În paginile care urmează, pornind de la prezentarea manuscriselor eminesciene, vom încerca să evidențiem câteva rezultate incontestabile ale studiilor asupra problemei „filosofiei” lui Eminescu.

Manuscrisele eminesciene și cercetarea lor din perspectivă filosofică

Recent, manuscrisele eminesciene de la Biblioteca Academiei Române au fost publicate sub formă fotocopiată. Multă vreme, această întreprindere, cerută insistent de cei care le văzuseră, n-a putut fi realizată. Efectul publicării manuscriselor eminesciene, în forma în care se găsesc ele azi, este încă în desfășurare.

La data de 25 ianuarie 1902, printr-o scrisoare a lui Titu Maiorescu, se oficializează intrarea manuscriselor poetului în posesia Academiei Române. Anterior, în

1895, fratele poetului, Matei Eminescu, încredințase Fundației Universitare un număr de 142 de volume (37 de titluri), din care sunt primite 52 de volume (16 titluri). Acestea aparținuseră lui Mihai Eminescu și au fost distruse în decembrie 1989 prin incendierea instituției (Biblioteca Centrală Universitară).

În 1904, Maiorescu mai face o donație Academiei, de data aceasta constând în vechi manuscrise românești și cărți aparținând tatălui său, revoluționarul și profesorul Ioan Maiorescu (1811–1864), dintre care manuscrisele (25 de volume) fuseseră, în realitate, ale lui Eminescu (filologul și istoricul literar Moses Gaster utilizând unele dintre ele pentru a elabora *Literatura populară română* (1883) și *Chrestomație română* (1891), potrivit propriilor lui declarații și mărturiilor unor contemporani). Corespondența lui Mihai Eminescu se păstrează în Arhivele Statului (București, Iași, Botoșani, Vaslui) și Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași, care mai deține și manuscrisul traducerii *Gramaticii sanscrite*, precum și rapoarte ale lui Eminescu, redactate în calitate de bibliotecar al instituției. Caietul cu poezii de Eminescu aparținând Mitei Kremnitz (prietenă a poetului și iubitoare a poeziei lui care a luat lecții de limba română de la el și l-a tradus în limba germană) se găsește la Biblioteca „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, în vreme de alte scrisori sunt păstrate de Muzeul Literaturii Române din București². Desigur, alte documente ale lui sau privitoare la Eminescu, se găsesc răspândite și în alte locuri decât cele menționate.

Opera manuscrisă eminesciană a intrat în legendă încă înainte de donațiile pomenite. Zvonurile, acuzațiile, reproșurile, amintirile au contribuit la crearea legendei. Maiorescu a fost învinuit în presă că ar încerca să-și însușească ceea ce deținea (mai mult din întâmplare) încă din 1883. „Lada” cu scrierile lui Eminescu ajunsă la el n-a intrat însă, din fericire, în mâinile unor impostori. „Sechestrarea” ei vreme de două decenii, până la cedarea din 1902, a fost mai curând un gest salvator³.

Manuscrisele eminesciene se prezintă sub formă de caiete, în număr de 47, fie legate dinainte de a fi folosite (de Eminescu însuși sau cumpărate de el de la librari și anticari), fie alcătuite ulterior din foi volante „de diferite dimensiuni și proveniențe”, la care se adaugă încă 5 (patru care conțin numai câteva însemnări ale poetului pe texte care nu-i aparțin și unul cu scrisori și acte). Caietele conțin „texte literare, însemnări din cele mai variate domenii, care merg de la reflecții filosofice și calcule matematice până la notații strict personale”⁴.

Textele originale se păstrează în 38 de caiete⁵. Textele de filosofie sunt prezente în 18 caiete (având cotele: 2254, 2255, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262,

---

² D. Vatamaniuc, *Caietele Eminescu, mitologie și document*, Editura Fundației „România de Mâine”, București, 1998, pp. 7–11.

³ *Ibidem*, p. 14.

⁴ *Ibidem*, p. 16.

⁵ Cercetarea mai atentă conținutului caietelor eminesciene ar putea evidenția faptul că unele texte considerate originale sunt în realitate traduceri sau transcrieri (cf. *ibidem*, p. 41). Din punct de vedere filosofic, acest aspect nu diminuează prea mult contribuția filosofică a lui Mihai Emi-

2263, 2267, 2270, 2275B, 2276A, 2276B, 2285, 2287, 2289, 2306). Dar de interes filosofic sunt și caietele care cuprind conținut repartizat de cercetători în domeniile: Sociologie și politică, Presă, Economie politică, Demografie, Istorie, Filologie, Artă și prozodie, Matematică, Astronomie, Fizică, Științe naturale, Educație și învățământ, Însemnări cu caracter personal⁶.

O evaluare a contribuției eminesciene în domeniul filosofiei s-ar cuveni să se sprijine pe considerarea, în primul rând, a manuscriselor care au conținut filosofic enumerate mai sus. Ele pot furniza imaginea corectă asupra culturii filosofice a lui Mihai Eminescu. Aspectele filosofice ale creației literare și activității jurnalistice urmând a fi puse în raport cu acestea. De-a lungul vremii, s-a procedat invers („filosofia” lui Eminescu fiind reconstituită pornind de la interpretarea scrierilor lui literare și social-politice), cu câteva excepții. Ceea ce este explicabil și, până la un punct, justificat de faptul că manuscrisele eminesciene nu erau editate.

O culegere din textele cu caracter filosofic și științific păstrate în caietele eminesciene a apărut în anul 1981⁷. Ne vom referi la ea mai jos. Deocamdată însă, urmând tradiția, vom parcurge (sumar) unele rezultate ale cercetării din unghi filosofic a operei literare și jurnalistice a lui Eminescu, de regulă obținute în lipsa contactului direct cu manuscrisele lui sau, în cazul contactului, prin utilizarea de către cercetători doar a instrumentelor puse la dispoziție de critica literară.

Aspecte filosofice în opera literară eminesciană

Anumite aspecte filosofice ale operei literare eminesciene au fost relevate încă de Titu Maiorescu, deținător al unei educații filosofice de vârf, dar și al unei educații artistice solide. Maiorescu nu a întreprins însă, deși avea resurse s-o facă și se afla în posesia manuscriselor eminesciene, o cercetare asupra acestei probleme. Nu există nici un fel de dovezi că, în cei doisprezece ani în care „lada” lui Eminescu s-a aflat la el, i-a cercetat în vreun fel conținutul. Maiorescu a fost preocupat exclusiv de moștenirea literară a poetului, pe care a analizat-o cu instrumentele criticii literare⁸. O

---

nescu, deoarece aceasta constă, în mare măsură, în elaborarea unei terminologii de specialitate. Ceea ce este valabil și pentru domenii științifice.

⁶ *Ibidem*, p. 41.

⁷ Mihai Eminescu, *Fragmentarium*, Ediție după manuscrise, cu variante, note, addenda și indici de Magdalena D. Vatamaniuc, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.

⁸ În special în studiul *Eminescu și poeziile lui*, publicat chiar în anul morții poetului (1889), care a dat orientarea pentru cercetarea personalității și operei lui Mihai Eminescu pentru multă vreme. Maiorescu îi recunoaște lui Eminescu, în studiul menționat, cultura filosofică bogată („Eminescu este un om al timpului modern, cultura lui individuală stă la nivelul culturai europene de astăzi. [...] Cunoscător al filosofiei, în special al lui Platon, Kant și Schopenhauer, și nu mai puțin al credințelor religioase, mai ales al celei creștine și budhaiste, admirator al Vedelor, pasionat pentru operele poetice din toate timpurile, posedând știința celor publicate până azi din istoria și limba română, el afla în comoara ideilor astfel culese materialul concret de unde să-și formeze înalta abstracțiune care în poeziile lui ne deschide așa de des orizontul fără margini al

critică literară măgulitoare, care n-a făcut însă deloc uz, decenii la rând, de instrumente filologice. Pe urmele lui Maiorescu, critica literară a ocupat, pentru multă vreme, cea mai mare parte a orizontului cercetării operei eminesciene.

Ideile sociale și politice ale lui Eminescu, recuperate din jurnalistica lui, au fost valorificate de timpuriu (înainte chiar de Primul război mondial), dar în funcție de interese sociale și politice ale momentului, nu din perspectivă strict filosofică. Eminescu a fost continuat prin „estetici” eminesciene și prin „gândire social-politică” eminesciană, la care nu se știa cu siguranță în ce măsură ar fi subscris Eminescu însuși.

Mihai Eminescu a urmat cursuri universitare de filosofie (vezi *supra*, nota 1). Notițe ale unora dintre cursurile urmate se păstrează în caietele sale. Eminescu a făcut numeroase fișe și extrase din lucrări de filosofie în circulație în epocă – istoria filosofiei, filosofia dreptului, filosofia istoriei, filosofie naturală. Toate acestea dovedesc că Maiorescu avea dreptate să-l considere pe Eminescu un om cu o cultură la nivelul culturii europene a momentului, măcar în ceea ce privește filosofia.

Înclinațiile personalității lui l-au îndrumat către filosofia lui Schopenhauer. Idei de proveniență schopenhaueriană se regăsesc ușor la Eminescu. Au fost subliniate de G. Călinescu, care este de părere că: „filosofia lui Eminescu (...) este în esența ei o variantă, uneori și mai mult, un comentariu pe marginile filosofiei lui Schopenhauer”⁹. Eminescu însuși se recunoaște pe alocuri ca pesimist, cum era Schopenhauer. Nu este singurul român care-și exprimă prețuirea pentru acest filosof. Maiorescu îl aprecia și el. Un alt român, Ioan Alexandru Cantacuzino, contemporan al lui Eminescu și Maiorescu, este cel dintâi traducător din scrierile lui Schopenhauer în limba franceză. O atmosferă schopenhaueriană plutea peste întreg cercul junimist. Dar măsura în care Mihai Eminescu *a studiat gândirea lui Schopenhauer în chip sistematic și a aderat din punct de vedere filosofic la ea* (adică nu doar a avut contact cu și a utilizat idei ale lui Schopenhauer ca resurse pentru propria sa creație literară) este disputată. O contribuție în cunoștință de cauză în această direcție îi aparține lui

---

gândirii omenești” – Titu Maiorescu, *Opere, I. Critice*, Ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de D. Vatamaniuc, Studiu introductiv de Eugen Simion, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Editura Univers Enciclopedic, București, 2005, p. 634), dar nu dă nici un fel de detalii, lăsând în schimb, din păcate, impresia unei ciudate preocupări de a calma rumorile iscate cu ocazia morții premature a poetului prin explicații (chiar un fel de scuze) care, mai târziu au deviat cercetările serioase către presupuneri din cele mai absurde („în vremea în care spiritul său era în vigoare, felul traiului său făcuse pe amici să se teamă de rezultatul final. Viața lui era neregulată: adesea se hrănea numai cu narcotice și excitante; abuz de tutun și de cafea, nopți petrecute în citire și scriere, zile întregi petrecute fără mâncare [...] Nu această viață i-a cauzat nebunia, ci germenul de nebunie înăscut a cauzat această viață [...] toate încercările, adeseori și cu stăruință repetate de unii prieteni ai săi, între alții și de mine, nu au fost în stare să-l aducă la un trai mai regulat” – *ibidem*, p. 631-632).

⁹ G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. I, Editura Cultura Națională, f.a., p. 400 (Reeditată de Editura Minerva, 1976, citatul regăsindu-se în vol. 1, p. 559 al acestei ediții revizuite de G. Călinescu). T. Vianu, în *Poezia lui Eminescu*, Editura „Cartea Românească”, f.a., susține, de asemenea, schopenhauerianismul lui Eminescu.

Liviu Rusu; pe baza unei investigații atente, el ajunge la o concluzie diametral opusă celei general răspândite în critica literară (și care a stârnit și reacții de împotrivire): există o atitudine anti-schopenhaueriană la Eminescu¹⁰.

Identificarea influențelor filosofice doar pe baza prezenței lor în poezia și proza eminesciană poate duce la concluzii eronate. Ceea ce s-a și întâmplat uneori. Tirada anarhistului din *Împărat și proletar*, ca să luăm un exemplu, deși exprimă cu putere ideile revoluționare din zilele Comunei din Paris (eveniment sângeros ce avusese loc cu doi ani înainte de scrierea poemului, fiind deci proaspăt în memorie), nu reflectă totodată și poziția lui Eminescu față de chestiune, care nu se află nici de partea Cezarului răsturnat (Napoleon III). Poezia *Împărat și proletar* nu este nici revoluționară, nici contrarevoluționară: este o creație literară de o mare forță sugestivă.

Mihai Eminescu utilizează, în creația sa literară, teme și idei provenind din spațiul civilizației indiene. Interesul lui pentru acest spațiu este atestat și de traducerea unei gramatici sanscrite (vezi *supra*). Aderența *filosofică*, nu literară, față de aceste teme, rămâne, ca și în cazul filosofiei lui Schopenhauer (care valorifica și ea curente de idei din spațiul cultural indian), discutabilă.

Eminescu a fost un mare iubitor al literaturii populare românești și al literaturii vechi românești. A adunat texte populare (ocupație foarte răspândită în epoca sa, în care bogăția acestei literaturi începuse să fie prețuită) și vechi manuscrise românești. S-a străduit să înțeleagă spiritul literaturii populare și al celei manuscrise, nefiind nici pe departe numai un colecționar, ci un creator. Eforturile lui în această direcție l-au condus însă și către consultarea unor lucrări ale lui M. Lazarus și H. Steinthal. Interesul față de noua *Völkerpsychologie* este atestat de traducerile efectuate și exprimat în mai 1888, în ziarul *Timpul*, unde Eminescu anunță că s-a născut „o nouă știință: psihologia etnică”, a cărei preocupare este de a studia „substratul psihologic înmagazinat în spiritul poporului și în limba lui”¹¹. Dragostea pentru literatura populară românească și literatura românească veche este dublată la Eminescu de un efort de cuprindere conceptuală a materialului pe care acestea i-l livrau. Ceea ce, să recunoaștem, nu se întâmplă cu amatorii de folclor și literatură veche.

Elementele de mai sus au intrat într-un proces de sinteză, al cărui rezultat este o operă literară excepțională. Este dificil să izolăm din nou, din rezultatul lor, elementele menționate, și nici nu este prea folositor, întrucât scopul lui Eminescu nu era să amestece felurite aspecte filosofice, folclorice etc. în creația sa, ci să producă poezii, piese de teatru, romane prin care să exprime o gândire și o sensibilitate originale. Ingredientele nu erau scop în sine, ci produsul lor.

---

¹⁰ Liviu Rusu formulează astfel problema: „Oare n-a fost Eminescu socotit cu atâta exclusivitate schopenhauerian tocmai fiindcă această față era în același timp mai accesibilă de la prima privire, pe când cealaltă, cea mai adâncă, este mai greu de descifrat?” (Liviu Rusu, *Opere (VI), Eminescu și Schopenhauer*, Ediție și Studiu introductiv de Vasile Voia, Editura Academiei Române, București, 2016, p. 53).

¹¹ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 64.

Aspecte filosofice în activitatea jurnalistică eminesciană

Activitatea de jurnalist a lui Mihai Eminescu se află în relație cu orientarea lui politică, precum și cu orientarea politică a Junimii¹², societatea literară din care poetul a făcut parte. Junimismul (înțeles ca aspectul politic al activității societății literare) face parte din curentul conservator al politicii românești din de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În general, viața politică românească a epocii, desfășurată în contextul unui regim monarhic-parlamentar, era condiționată de marile transformări instituționale și sociale prin care trecea țara.

Transformările constau în tranziția de la vechiul regim feudal, patriarhal sub aspectul producției și comerțului, menținut anacronic prin introducerea, la 1831, a Regulamentului Organic (document constituțional impus Principatelor, de comun acord, de Rusia și Turcia), către un nou regim (programat la 1848 și instaurat de la 1859, prin Unirea Principatelor), în care industria și comerțul liber să se poată dezvolta corespunzător, permițând intrarea României în rândul statelor moderne europene.

Toată lumea era de acord cu această tranziție; calea pe care urma să se petreacă diviza forțele politice românești în două mari partide: Partidul Liberal și Partidul Conservator.

Mihai Eminescu a lucrat ca ziarist la Iași (*Curierul de Iași* – 1876–1877) apoi, la București (1877–1883), la cel mai important ziar conservator, unde a îndeplinit scurtă vreme și responsabilitățile de redactor-șef (1880–1882): *Timpul*. Presa conservatoare (de opoziție pe vremea aceea) nu avusese și apoi nici nu a mai avut o publicație de valoare a celei conduse de el.

Adversarii ziarului *Timpul* erau Partidul și ziarele liberale, în care-și desfășurau activitatea profesioniști experimentați și figuri politice deosebit de influente. Unul dintre ei, C.A. Rosetti, fusese participant de frunte la Revoluția din 1848, alături de frații Ion și Dumitru Brătianu¹³, frunțași liberali. Încă de pe atunci Rosetti și Brătienii se exprimau în presă, fiind așadar binecunoscuți publicului. Ion Brătianu a fost unul dintre cei care l-au însoțit de viitorul Rege Carol I la venirea în țară (1866), apoi a exercitat funcția de prim-ministru al României multă vreme, inclusiv în vremea Războiului de Independență (1877–1878), care se desfășura chiar la vremea sosirii lui Eminescu la București. Ion Brătianu va fi unul din fondatorii Băncii Naționale și principalul participant cu capital la fondarea ei (1880). Totuși, Eminescu a reușit să-și impună pana de ziarist asupra unor adversari atât de puternici. Nu s-a impus însă și printre cei din Partidul Conservator, care l-au înlăturat de la conducerea ziarului, alarmați de răsunetul polemicilor eminesciene.

---

¹² Pentru originile societății culturale, atmosfera intelectuală din aceasta și legăturile lui Mihai Eminescu cu Junimea, a se vedea volumul de amintiri al unuia dintre fondatorii ei, Iacob Negruzzi, *Amintiri din „Junimea”*, Editura „Cartea Românească”, București, 1943.

¹³ Dumitru Brătianu a fost, în 1876, destinatarul unei scrisori a tânărului Eminescu, redactată pe când organiza serbările de la Suceava, în cinstea lui Ștefan cel Mare. La vremea respectivă, poetul îl aprecia pe omul politic.

Poziția politică a lui Eminescu, deși conservatoare, nu era nici pe departe una favorabilă menținerii resturilor de organizare feudală a țării. Acestea rezistă încă, în viziunea lui, ca efecte ale îndelungatului amestec străin în Principate (în special otoman și rusesc). Puterile străine învecinate și-au adjudecat resursele țării prin intermediul unei clase sociale conducătoare pe care și-au aservit-o. Critica eminesciană a situației politice și sociale, deși orientată împotriva Partidului Liberal, viza și reprezentanții de vază ai conservatorilor, mari proprietari funciari, adesea de origine străină.

Eminescu a redactat, ca ziarist, sute – probabil mii – de articole. Dat fiind că multe nu sunt semnate, identificarea lor a presupus analiză laborioasă. Totuși, temele articolelor redactate de el pot fi relativ ușor identificate. Astfel, ca să luăm un exemplu, pentru perioada dintre 1 noiembrie 1877 și 15 februarie 1880 de la *Timpul* (inclusă în volumul X al *Operele* lui Mihai Eminescu, tipărit în 1989), deci înainte de preluarea atribuțiilor de redactor-șef, sunt semnalate de către editori următoarele teme: 1. Chestiunea modificărilor de frontieră [în urma războiului din 1877, când România este obligată de Rusia să accepte Dobrogea în schimbul sudului Basarabiei]; 2. Chestiunea modificării articolului 7 din Constituție [impusă, în schimbul recunoașterii independenței naționale, de Congresul de la Berlin]; 3. Chestiunea răscumpărării căilor ferate [care reflecta un alt aspect al amestecului străin în problemele românești, pe lângă cele două deja semnalate]; 4. Alte aspecte [eroismul ostașilor în Războiul de independență, suferințele ostașilor după încheierea ostilităților, afaceri de război, analize ale situației politice]¹⁴. Unele dintre aceste teme îi dau ocazia lui Eminescu să elaboreze adevărate studii de specialitate (numim aici doar două exemple, din epoca cuprinsă în volumul menționat anterior: *Basarabia* [3, 4, 7, 8, 10, 14 martie 1877], *Icoane vechi și icoane nouă* [11, 13, 14, 18, 21, 23 decembrie 1877]), care vor deveni modele pentru istoricii, sociologii, gânditorii politici și ziariștii români din secolul al XX-lea.

Uneori, în materialele publicate, Eminescu intervine pentru a corecta greșeli de informare (neintenționate uneori, adesea răuvoitoare) ale contemporanilor, inclusiv greșeli privitoare la idei și concepții filosofice. Astfel, în articolul „Domnul Holban și Arthur Schopenhauer” [9 aprilie 1878], urmat de [„În afacerea Holban-Schopenhauer...”][11 aprilie 1878] se amendează atribuirea lui Arthur Schopenhauer – de către un deputat al acelei vremi – prin falsă citare, a unor idei aparținând de fapt lui Max Stirner, ocazie cu care Eminescu face unele precizări asupra filosofiei autorului *Lumii ca voință și reprezentare*, din care reproducem un fragment: „Schopenhauer e unul din cei mai aprigi apărători ai proprietății; castitatea o arată ca o virtute principală și ca temeiul familiei; sentimentul de patrie e-n ochii lui atât de mare încât în scara virtuților omenești sanctificarea pentru patrie e aproape de sfințenia deplină, de asceză; el cere aspre legiuiri pentru păstrarea onorii cetățenești, combate însă *le point d'honneur* al

---

¹⁴ Mihai Eminescu, *Opere*, X, Publicistică, 1 noiembrie 1877–15 februarie 1880, „Timpul”, cu 16 reproduceri după publicații și manuscrise, Editura Academiei RSR, București, 1989, pp. XVII–XVIII.

evului mediu, care-ți comandă să nu-ți plătești datoriile contractate legitim, ci numai pe cele de la jocuri de hazard, iar, când cineva îți spune adevărul, să-l ucizi. În fine, în veacul nostru nu există nici un singur filosof care să fi stabilit atât de înalte ideale de moralitate ca tocmai înțeleptul de la Frankfurt”¹⁵. O intervenție de același tip va avea loc, peste câteva luni, în apărarea lui Maiorescu, acuzat de un oarecare dr. Zotu de plagiat¹⁶. De data aceasta, Eminescu va face dovada capacității de a vehicula cunoștințe de logică, referindu-se fără ezitări la opere de specialitate, precum cele ale lui Condillac, Kant, John Stuart Mill, Trendelenburg (din care dă un lung citat, în traducere românească). Nu trebuie să pierdem însă din vedere că scopul intervențiilor de acest fel nu era strict științific, trebuind pus mereu în context: bunăoară, din faptul că Eminescu îi ia apărarea lui Maiorescu nu putem trage concluzia că apărătorul era un adept al concepției privind logica a celui apărut.

Luările de poziție în presă ale lui Mihai Eminescu au stat la baza tuturor orientărilor politice opuse Partidului Liberal, inclusiv după Marea Unire din 1918. Totuși, în ceea ce privește ideile eminesciene cu privire la problema națională, mai ales a românilor care locuiau majoritar teritoriile învecinate Regatului României, chiar și unii reprezentanți de frunte ai Partidului Liberal au subscris la ele.

După Primul război mondial, Partidul Conservator a dispărut de pe scena politică. Faptul s-a datorat atât poziției adoptate de conducerea lui în anii războiului, cât și reformelor agrare de după război. În vreme ce ideile politice ale unui reprezentant de seamă al conservatorilor precum Titu Maiorescu au intrat, o dată cu dispariția Partidului Conservator, într-un relativ con de umbră, ideile lui Mihai Eminescu s-au bucurat, dimpotrivă, de o largă recunoaștere.

Contribuția filosofică propriu-zisă

În afara aspectelor filosofice din opera literară publicată și din activitatea de ziarist, Eminescu a lăsat urme ale preocupărilor sale filosofice în manuscrisele sale (vezi *supra*). De fapt, sunt cele mai substanțiale urme ale preocupărilor filosofice. Eminescu a tradus numeroase pagini de literatură științifică și filosofică, mergând până la tratate de specialitate, care exprimă interesele sale la momentul respectiv.

Astfel, înainte de studiile universitare pe care le-a urmat la Viena și Berlin, Eminescu traduce *Die Kunst der dramatischen Darstellung*, de Heinrich Theodor Röttscher (caietul 2254).

Pe vremea studiilor universitare, traduce din *Critica rațiunii pure* (caietul 2258), în vederea activității viitoare la catedra de filosofie a Universității din Iași (unde n-a mai fost numit) – vezi *infra*.

---

¹⁵ *Ibidem*, p. 76.

¹⁶ Publicată în *Curierul de Iași*, sub forma a două articole: „Observațiuni critice”, 12 august 1877 și „Încă o dată recenziunea Logicei lui Maiorescu” 1 septembrie 1877 (reproduse recent în: *Comemorare Titu Maiorescu. Un secol de la moarte (1917–2017)*, II. *Studii despre filosofia lui Titu Maiorescu*, coord. Al. Surdu, ediție îngrijită de Mona Mamulea, Editura Academiei Române, București, 2017, pp. 13–24).

Pe când era director al Bibliotecii Centrale Universitare din Iași, traduce tratatul lui A. Leskien, *Handbuch der albulgarischen Sprache*, cu un glosar de cuvinte din slavona bisericească (caietul 2306), iar ca bibliotecar la aceeași instituție, *Kritische Grammatik Sanskrita-Sprache* de Franz Bopp (păstrată în trei caiete la Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu” din Iași)¹⁷.

Alte traduceri identificate de cercetători: o traducere selectivă din M. Lazarus, *Das Leben der Seele in Monographien über seine Erscheinungen und Gesetze*, și anume secțiunea *Bildung und Wissenschaft*, (după care Eminescu a elaborat studiul *Cultură și știință*) și cea intitulată *Rolul literaturii naționale în spiritul public*; două capitole din *Principiile* de Machiavelli; un text a cărui sursă n-a fost identificată, colecționând sofisme parlamentare [*Logică parlamentară*]. Există, de asemenea, traduceri după tratate de istorie, geografie, drept, economie.

Eminescu ne-a comunicat și intențiile sale privind utilizarea textelor pe care le traducea sau intenționa s-o facă: „Pe Carey îl cumpăr în ediția mare, îl leg cu hârtie intercalată, șterg toate pasajele netrebnice din el, traduc *juxta-linea* tot ce e sănătos ca idee. Tot așa fac și cu List, și cu alți economiști *ce-mi convin*. Fac un mic dicționar *der Grundbegriff der [Nationale] Oeconomie* cu un sistem prevăzător de rezultate ale ideii generale *Producțiune*” (caietul 2264, 319^v)¹⁸. De aici rezultă cu claritate faptul că el *alegea din literatura de specialitate ceea ce-l interesa, făcea o selecție și transpunea apoi în română bucățile selectate*. Totul în vederea elaborării unor scrieri destinate apoi publicării. Este vorba deci de o activitate de *documentare*, ieșită însă din comun prin varietatea deosebită a intereselor celui care o efectua.

Ca urmare a muncii de documentare substanțiale și continue depuse, Eminescu era, cum am văzut, o persoană foarte bine informată. Ori de câte ori a avut nevoie să-și facă o opinie asupra unei chestiuni, a parcurs (și a tradus) lucrări esențiale asupra acesteia. Corespondența pe care a purtat-o, în vremea studenției, cu Titu Maiorescu (ministru al Instrucțiunii Publice la acel moment), care dorea să-l numească profesor de filosofie la Universitatea din Iași, dovedește că Eminescu își impusese din tinerețe regula de a cunoaște bine domeniul în care urma să-și desfășoare activitatea. Nu era interesat în primul rând de a obține atestatele necesare obținerii unui post, ci de a deține cunoștințe cât mai bogate în domeniu. Acesta este motivul pentru care, ca jurnalist, opinia sa avea o mare autoritate în epocă și a avut și după. Calitatea materialelor jurnalistice încredințate de Eminescu tiparului îl singularizează printre colegii lui de breaslă și a contribuit la crearea unui adevărat mit. Mitul reflectă însă, așa cum se vede, o realitate. Atunci când își exprima punctul de vedere asupra unei probleme, Eminescu o făcea pe baza unei cunoașteri prealabile a situației, și nu în funcție de interese și dispoziții momentane. Acest mod de a se raporta la problemele

¹⁷ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 52.

¹⁸ *Ibidem*, p. 54. Carey este economistul american Henry Charles Carey (1793–1879), iar List este economistul Friedrich List (1782–1846).

de actualitate a avut însă consecințe asupra sănătății sale, care s-a degradat accelerat în vremea cât a lucrat la *Timpul*.

Eminescu se supunea unei munci de documentare extenuante – aspect pe care Titu Maiorescu l-a punctat îndată după moartea poetului (vezi *supra*). El avea însă, totodată, la dispoziție și o „arhivă” alcătuită în timp, din vremea studenției, care i-a ușurat munca. „Când eram încă la Universitate, aveam o ciudată petrecere. Îmblam adesea ziua pe uliți, stând numai pe ici, pe acolo, la câte un anticar și răscolindu-i vechiturile, luam din cărțile lui tot ce-mi părea mai bizar și mai fantastic și venind apoi acasă, citeam și transcriam într-un caiet fragmentarium toate pasajele câte-mi plăceau” notează în caietul 2278 – însă în ceea ce a transcris nu se găsesc atât lucruri bizare și fantastice, cât informații valoroase și, uneori, de ultimă oră din știința și filosofia vremii. Între ele, intercalate aforisme sau analize originale deosebit de interesante.

De o importanță capitală pentru înțelegerea lui Eminescu din unghi filosofic este traducerea lui din *Critica rațiunii pure*. De fapt, există două traduceri, din perioade diferite. Compararea lor face foarte vizibilă anvergura evoluției capacității expresive a tânărului poet.

Faptul că Eminescu a tradus substanțial din Kant era știut de mult, însă abia editarea traducerilor sale de către Constantin Noica și Alexandru Surdu a arătat cât de importantă a fost munca depusă de tânărul poet¹⁹. De fapt, Eminescu nu realizează o simplă transpunere din limba germană în română a *Criticii rațiunii pure*; el creează, simultan, o terminologie filosofică, mai expresivă și mai nuanțată pe alocuri decât cea care a rezultat din acomodarea învățământului universitar românesc cu filosofia germană.

---

¹⁹ Mihai Eminescu, *Lecturi kantiene*, Editura Univers, București, 1977.